

Holocaust i kulturen

-bakgrunn, mål og begreper u-trinn

Er det positivt eller negativt at filmer som *Schindlers liste*, *Gutten med den stripete pysjamasen* og *Inglorious Basterds* bidrar til å forme elevers forestillinger om 2. verdenskrig? I dette opplegget skal elevene analysere populærkulturelle og personlige fortellinger om Holocaust, med særlig vekt på forholdet mellom historiske fakta, fiksjon, subjektive skildringer og kunstneriske grep og friheter innen noen ulike sjangre som kan sies å ha det til felles at de ikke er sakprosa. De skal også reflektere over hva slike fortellinger får å si for hvordan individer og samfunn skaper inntrykk av fortiden. Opplegget er tverrfaglig, med relevans for samfunnsfag, norsk og RLE.

Populærkulturelle og personlige fremstillinger har mye å si for hvordan mennesker forestiller seg fortiden. Nazismen, 2. verdenskrig og Holocaust er blant de temaene elevene oftest møter i form av andre sjangre enn sakprosa. Disse temaene ligger forholdsvis nært i tid, og har generert utallige spillefilmer, romaner, personlige beretninger, tegneserier, TV-serier og dataspill. Felles for slike sjangre er at de formidler historiske faktaopplysninger i en innpakning som pirrer nysgjerrigheten og innbyr til innlevelse. Det vi har valgt å kalle "Holocaust i kulturen" inneholder både historiske fakta og en del elementer som ikke er historiske fakta. Fiksjon, fantastikk og personlige tanker tilfører faktaene menneskelighet og innlevelse. Det finnes store mengder autentiske filmopptak fra 2. verdenskrig, men det er fiksjonsfilmene – både de som foregir å være realistiske og de mer absurde – som trekker folkemassene til kinoene. Samtidig har personlige beretninger som "Det vil helst gå godt" og "Anne Franks dagbok" engasjert voksne, barn og ungdom i generasjoner.

Undervisningsopplegget er utviklet med tanke på at elevene skal lære om Holocaust og nazismen, ikke minst om hva som skjedde under arrestasjonene av jøder i Norge. Samtidig er målet at elevene skal reflektere over hvordan deres egne og andres

Fra tegneserien "26. november" utgitt 2010. Dette er første gangen tegneseriesjangeren er tatt i bruk for å formidle hva som skjedde med norske jøder under Holocaust.

forestillinger formes. De trener på å vurdere hva som er historiske fakta og hva som er fiksjon eller personlige tanker, de analyserer ulike sjangere og ser på hvordan perspektiver er med på å forme en fremstilling.

Sentrale begreper:

Her følger en avklaring av noen av de mest sentrale begrepene i opplegget.

Historiske fakta:

Kravet til historiske fakta er at de skal være etterprøvbare, og kunne verifiseres eller falsifiseres. Ny forskning kan bidra til at det man tidligere har etablert som historiske fakta, må falsifiseres. Slik har også kunnskapen om nazistenes masseutryddelser endret seg som følge av utvikling innen forskningen om emnet. Et viktig eksempel på slik endring de to seneste tiårene er erkjennelsen av at raseideologien sto så sentralt i nazistenes drapspolitikk. Likeledes finnes det mange eksempler på hvordan ny forskning fører til at rent statistiske data må endres. Blant annet mente man på 1970-tallet at antallet overlevende blant de deporterte jødene fra Norge var 26. I dag er det samme tallet 34. Her er det med andre ord snakk om verifiserbare og falsifiserbare historiske fakta. Når imidlertid den østerrikske flykningen i Norge, Ruth Maier, skriver i dagboken sin 29. oktober 1942 at hun blir kvalm, så er det ikke et historisk faktum. Kvalmen er en subjektiv følelse som selvsagt er sann for henne, men den er ikke etterprøvbare.

Endringene i forståelsen av og kunnskapen om detaljer rundt nazistiske masseutryddelser handler om undersøkelse og fortolkning av den store mengden dokumentasjon som finnes om emnet. Mengden dokumentasjon gjør spørsmålet om hvorvidt utryddelsene skjedde irrelevant, samtidig som økt kunnskap og innsikt stadig reiser nye spørsmål om hvorfor, hvordan og hvem. Nå er ikke begreper som "etterprøvbare historiske fakta" så enkelt å forstå for alle elever på ungdomstrinnet. Da kan forenklinger som "dette har skjedd i virkeligheten" og "helt sikkert sant" fungere, i det minste i en del tilfeller.

Fiksjon:

Fiksjon er en kunstnerisk frihet, noe som er oppdiktet, lagt til, som ikke har skjedd i virkeligheten. For eksempel inneholder alle spillefilmer fiksjon, uansett om filmskaperne mener filmen er en "sann" eller

"autentisk" fremstilling. I en film som Max Manus, som nærmest er blitt fremstilt som en tidsmaskin av enkelte, er alle karakterene fiksjon, fordi de er skuespillere som tolker en rolle. Tidsaspektet er et annet viktig fiksjonselement: De faktiske hendelsene fant sted over 60 år før den rekonstruerende filminnspillingen. Samtidig inneholder en annen spillefilm, *Inglorious Basterds*, en totalt absurd fortelling om Holocaust, også en del historiske fakta. Forskjellen på disse to filmene, der den ene fremstilles som den sanne historien om en historisk person, mens den andre fremstår som fri fantasi, er graden av historiske fakta og graden av fiksjon. Begge kan karakteriseres som fiksjonsfilmer basert på historiske fakta.

Subjektive skildringer:

En ting er forholdet mellom fiksjon og historiske fakta i sjangere som spillefilm, roman og dataspill. Personlige beretninger, enten i form av dagbøker, eller som tidsvitneberetninger, kan være mer kompliserte. I Herman Sachnowitz' fortelling *Det angår også deg* fra 1976, forfattet av Arnold Jacoby, står det at det var "gråvær og trist" den 26. november 1942. "Trist" er her en subjektiv stemningsbeskrivelse, en sannhet for Herman Sachnowitz og veldig mange andre, men ikke historisk fakta. Hva så med "gråvær" i denne sammenhengen? En mulighet er å forstå "gråvær" som historisk fakta, og eventuelt etterprøves hos Meteorologisk Institutt dersom de har så detaljerte databaser. Ordet kan imidlertid også forstås som en subjektiv stemningsbeskrivelse, fordi grått vær har en kulturell funksjon som beskrivelse for noe som er litt tungt og trist. "Strålende solskinn og trist" hadde her ikke fungert på samme måte, det hadde vært et brudd med de ulike værtypenes kulturelle symbolfunksjon. Det kan for øvrig også tenkes at Herman Sachnowitz mener å huske at det var gråvær, men at han husker feil. Boka er utgitt 34 år etter at hendelsene fant sted, og hukommelsen kan generelt sett være en upålitelig kilde. I så måte må "gråvær" betraktes som en faktaopplysning, som i dette hypotetiske tilfellet ville måtte falsifiseres. Det er ikke nødvendigvis sikkert det ville være mulig å verifisere eller falsifisere opplysningen, men den ville uansett ha karakter av å være etterprøvbare. Ordet "gråvær" stiller altså leseren overfor to mulige valg. Man kan tolke ordet som en historisk faktaopplysning og anta at det var grått vær den dagen. Men det er også fullt mulig å forstå ordet som en subjektiv stemningsbeskrivelse,

og da spiller det egentlig ingen rolle hva slags vær det rent faktisk var den dagen de fleste arresterte norske jødene ble deportert.

Personlige beretninger (tidsvitneberetninger) har visse likhetstrekk med dagboksjangeren, men det er også noen ting som skiller. Der den personlige beretningen har en tydelig mottaker, er dagboka midre klar. Er teksten skrevet for forfatteren selv, for boka som en menneskeliggjøring av en ting, eller er intensjonen at noen en gang skal finne boka? Den kanskje mest kjente fortellingen om Holocaust er *Anne Franks dagbok*. Vi vet hvem forfatteren er, og at den er skrevet uten avstand i tid. Men hvem er mottaker? Og hvordan skal man eventuelt forstå teksten dersom man ikke vet hvem mottakeren er? Dette kan det være interessant å diskutere i undervisningen.

Sjangerbegrepet i opplegget:

De sjangrene som er representert i opplegget, er spillefilm, personlig beretning, roman, dagbok og tegneserie. Alle sjangrene er historiske, hvilket betyr at de benytter seg av eller bygger på historiske fakta. Det er ikke så enkelt å finne en samlende beskrivelse for disse, bortsett fra at de er noe annet enn sakprosa, og de består av andre elementer i tillegg til historiske fakta. Dermed bør de også forstås på en annen måte enn sakprosa. For eksempel er det innenfor alle disse sjangrene legitimt for skaperen å ta seg kunstneriske friheter som ville vært uhørt og userøst i sakprosa. Det er ikke dermed sagt at elevene skal ta all sakprosa som allmenngyldig sannhet, det er snarere snakk om ulike måter å lese ulike sjangre på.

Samtidig som de sjangrene som er med i opplegget har til felles at de legitimerer kunstneriske friheter, har hver enkelt av dem også klare sjangerkonvensjoner som ikke bør brytes. Innenfor sjangeren personlig beretning er det legitimt og kanskje også forventet at fortelleren kommer med høyst personlige sanseintrykk og tanker. Faktafeil er imidlertid som regel ikke akseptert, hvilket kan by på en utfordring fordi hukommelsen som allerede nevnt kan være en upålitelig kilde. Kanskje burde det vært mer aksept for at også faktafeil i beretningen er en del av det personlige preget innenfor sjangeren. Det er i alle fall sikkert at kunnskapen om Holocaust verken hviler på enkeltberetninger eller faller på grunn av faktafeil i slike.

Utdrag fra tegneserien *26. november* inngår i

opplegget. Serien, som presenterer fire personlige beretninger fra overlevende ofre for Holocaust i Norge, er interessant i et sjangerperspektiv. En rekke historikere har bidratt i arbeidet med serien, noe som gir den høy faglig legitimitet. Det må antas at historikernes oppdrag blant annet har bestått i å kontrollere faktaopplysninger i de overlevendes beretninger. Samtidig må en tegneserieskaper nødvendigvis benytte seg av fiksjon for å overføre beretningene til tegninger. Hvordan så for eksempel SS-vaktene på kaia den 26. november ut? Hvilke uttrykk hadde de i ansiktene når de ropte? Det finnes ingen dokumentasjon av slike ting i form av fotografier, så tegneren må forsøke å forestille seg hvordan de kan ha sett ut, eller lage mer allegoriske fremstillinger av nazismens iboende karakter. I så fall er det ikke så vesentlig hvordan vaktene egentlig så ut i uttrykk og fremtoning. Mens elementer som antall og uniformer er etterprøvbare, er fremtoning en subjektiv oppfatning. Det ene er ikke nødvendigvis mer interessant enn det andre, det kommer an på hvem man spør, men det er ulike ingredienser i fremstillingen som bør leses ulikt av en kritisk leser. Tegneserieskaperen har også tatt seg andre, mer dyptgripende friheter. Han har for eksempel tegnet Quisling i tårnet sitt på Gimle (Villa Grande) på Bygdøy, der han bivåner DS Donau i det skipet er på vei ut Oslofjorden med 532 jøder fra Norge ombord. Det kan betraktes som en faktaopplysning, og i så fall er det nærliggende at mottakeren spør seg hvordan tegneren har funnet ut det. Det kan imidlertid også leses som en tegning som ikke er historisk korrekt, men som symbolsk sett knytter Quisling til deportasjonen. Det har han sannsynligvis funnet dekning for i de historiske fakta, men han presenterer ikke faktaene historisk korrekt. Mottakeren gis dermed ikke anledning til selv å vurdere de historiske faktaene. Fremstillingsmåten må sies å være legitim innenfor tegneseriesjangeren, men ville vært uholdbar i en sakprosatekst.

Fag:
samfunnsfag (historie), norsk og RLE

Hovedmål:
-Elevene skal tilegne seg innsikt i Holocaust og hvordan Holocaust formidles i populærkultur.

Delmål:
-Elevene skal på et enkelt nivå kunne skille

faktaopplysninger fra fiksjonselementer og personlige tanker i populærkulturelle og personlige fortellinger om Holocaust.

-Elevene skal kunne analysere og reflektere rundt hvordan sjangertrekk og virkemidler former fremstillinger av Holocaust.

-Elevene skal kunne redegjøre for hva Holocaust var, og hva som skjedde med norske jøder.

Relevans for K 06 etter 10.trinn:

K 06 vektlegger refleksjon rundt egne og andres forestillinger om verden generelt, og rundt historiske temaer spesielt. Kritisk distanse til forestillinger hos enkeltpersoner og grupper er både en ferdighet innenfor historiefaget og en del av den mer generelle norske demokratiske dannelsen. I beskrivelsen av historie for grunnskolen hevdes det at: "Historie omfatter korleis menneske skaper bilete av og formar si eiga forståing av fortida."

Noe av det samme kommer også til uttrykk i følgende kompetansemål i historie: Mål for opplæringa er at eleven skal kunne søkje etter og velje ut kjelder, vurdere dei kritisk og vise korleis ulike kjelder kan framstille historia ulikt.

I norsk er det et "mål for opplæringen at eleven skal kunne tolke og vurdere ulike former for sammensatte tekster", og at eleven skal kunne "lese kritisk og vurdere teksters troverdighet".

Opplegget har også relevans for kompetansemålene i RLE, der det blant annet heter at elevene skal kunne "presentere aktuelle spørsmål som opptar mange jøder" og "gi en oversikt over viktige historiske hendelser" innenfor jødedommen.